

नेपालभाषा शिक्षाया इतिहास

रविन श्रेष्ठ

आंशिक शिक्षक, नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
email: rabin.shrestha@cdnb.tu.edu.np

आधुनिक शिक्षाया संस्थागत व्यवस्था नहेव नेपालय् नं भारतय् छेलाबुलाय् दुगु वैदिक वा संस्कृत शिक्षा व बौद्ध शिक्षा परम्परा निगूकथंया शिक्षा छेलाबुलाय् वयाच्चंगु खः। किरातकालया शिक्षावारे एकिन याय्फूगु मद्दु। मल्लकालय् मल्ल जुजुपिन्सं जनतायात शिक्षा बीमाः थें मताय्कू। शाहकालया पूर्वाद्धय् सर्वसाधारणया नितिं स्कूल चाय्कुगु खनेमद्दु। दरवारय् राजगुरु तथाः ब्वँकीगु खःसा मेपिं गुरुया छेंय् वनाः ब्वनीगु खः। आधुनिक शिक्षाया प्रारम्भ विसं १९१० सालं दरवार हाईस्कूलं जुल। नेपालभाषा शिक्षाया प्रारम्भ महावीर स्कूल व नेपाल राष्ट्रिय विद्यापिठं जूगु खनेदु। थौंकन्हय् वयाः पूर्व प्राथमिक तर्गिनिसे पीएचडीतक नं नेपालभाषां याय्गु व्यवस्था दु। थुगु च्वसुया उद्देश्य नेपालय् नेपालभाषा औपचारिक शिक्षा गुबलेनिसें न्हात धइगु मालेगु खः। च्वसूलिसे स्वाःगु पुस्तकालयया सामग्री छेलागु दु। पूर्वीय भाषाकथं माध्यामिक तर्गिमय् नेसं १०७१ निसें नेपालभाषा ब्वने दुगु खः। आइ.ए.तर्गिमय् नेसं १०८० निसें नेपालभाषा ब्वनेदत। १०९७ निसें डिग्री बाइ डिजर्टेशन याय्गु ब्यवस्था जुल। थुकथं राणाकालंनिसें नेपालभाषायात प्रजातन्त्र वय्धुंकाः तक नं सरकारं नेपालभाषायात कोतेलेगु हे नीति काःगु खनेदु।

मूखँवः नेपालभाषा, शिक्षा, गुरूकुल, विश्वविद्यालय।

१. म्हसीका

नेपालभाषा नेवाःतसें ल्हाइगु भाय् खः। चीन सँय् भाय् खलकय् लाःगु थो भाय्यात नेसं ५०० निसें नेपालभाषा नामकरण याःगु खनेदु। नेवाःत खासयाना नेपाःगाः(काठमाडौं उपत्यका)या वासिन्दा खः (श्रेष्ठ, नेसं ११४१:१)। विसं २०६८ या जनगणनाकथं मांभाय्या ल्याखं नेपालय् १२३ गू भाय् ल्हाइपि

मनूत दु । उलिमध्ये नेवाःभाय् ल्हाइपि (८,४६,५५७ म्ह (३.२%) दु । थःगु भासं खँल्हाइगु ल्याखं नेपालभाषा नेपालया खुगूगु तःधंगु भाय् खः(केतवि २०६८) । थुगु भाय् च्वन्हाकेत थीथी व्यक्तित्वपिनिगु तःधंगु योगदान दु । निष्ठानन्दं च्वयादीगु ललितविस्तरया नेपालभाषा साहित्यय् विशिष्ट थाय् दु । थो सफूया नां ललितविस्तर जूसां संस्कृतया ललितविस्तर थें बुद्धया जीवनीजक मखु थुकी मूलमूल महायानी बौद्धग्रन्थ व सुत्रनिसे स्वयम्भूपुराण नापं थीथी उद्धरणया भावार्थ व छपु हे बाखनय् हनातःगु दु । थो सफू नेपालभाषा गद्यसाहित्यया नमूना कृति खः गुकिया जःया लिधंसाय् नेपालभाषाया धार्मिकगद्यया लिसे लौकिकगद्य न ताय्तिता यानाः विसं २००७ सालया क्रान्तितक थ्यन । पुनर्जागरण यूगया मौलिक साहित्यकारतमध्ये सिध्ददास महाजु खः । निष्ठानन्द बज्राचार्य विशुद्ध धर्म व जगतसुन्दर मल्लजुं नीति व माभासं शिक्षाया लँ ज्वनाः न्हेलुयादीगु दु । सिध्ददासं मातृभाषानुराग, इतिवृत्तात्मक, व सामाजिक सुधारवादया सन्देश लौकिक कविताय् दुतिन । वय्कःया कविता हे समाजय् चेतनाया जः ह्वलेगु ज्याभः जुल । वय्कःया सज्जनहृदयाभरण (नेसं १०४० / विसं १९७६) या कवित्व स्वयाः नीतिया बोध जुइफु । थो इलय् नेपालभाषाया न्हापांगु साहित्यिक संगठन कलकत्ताय् ‘नेपालभाषा साहित्यमण्डल’ या स्थापना नेसं१०४६(विसं १९८३) माघ शुक्ल पञ्चमीखुनु जुल । न्हापांगु पत्रिका बुद्धधर्म व नेपालभाषा (नेसं १०४५-४८ / विसं १९८२-१९८५) पिदन । नेपालभाषा व साहित्यया खोजपूर्ण लेख ‘नेपालभाषा व थ्वया साहित्य’ (नेसं १०४६ / विसं १९८३) च्वल । नेपालभाषाया प्रचार प्रसार याय्त संगठीत कुतः धर्मादित्यं यानादिल । थो हे इलय् शुक्रराज शास्त्रीं नेपालभाषा व्याकरण (नेस १०४८ / विसं १९८५) व नेपालभाषा रिडर पिथना भाषाया मानकीकरणया ज्या न्हाकादिल (मल्ल, नेसं १०९९:११,१२)। थुगु च्वसुया उदेश्य नेपालय् नेपालभाषा औपचारिक शिक्षा गुबलेनिसें न्हात धइगु मालेगु खः।

२. नेपाःया शिक्षा इतिहास

थो च्वसुइ प्राचीनकालया शिक्षानिसें आधुनिक कालतकया नेपाःया शिक्षा इतिहास न्हेब्वःगु दु । च्वसूलिसे स्वाःगु पुस्तकालयया सामग्री छयःदु । नेपाःया शिक्षा इतिहासयात (प्राचीनकालया शिक्षा (विसं १९०३ न्हेवया), मध्यकाल वा राणाकालीन काल (विसं १९०३ -२००७), आधुनिककाल (विसं २००७ लिपानिसें थौंकन्हय्तक) स्वब्वय् ब्वथला व्याख्या जूगु दु ।

२.१ प्राचीनकालया शिक्षा (विसं १९०३ न्हेवया) :

नेपालय् प्राचीनकालनिसें समाजय् न्हानावयाच्चंगु रीतीरिवाज, चालचलन, विश्वास,धर्मप्रति

जनसाधारणया धारणा व सामाजिक मान्यताय् आधारित पारिवारीक शिक्षादिक्शाना न्हाना वयाच्चंगु खः । थुज्वःगु शिक्षा छगू पुस्तां मेगु पुस्तायात लःल्हानाः येकीगु खः । उगु इलय् शिक्षाया न्हापांगु शिक्षा छेँ काइगु खः, गुकिया स्यनामि मां जुइगु खः। मांया पाखें हे निदँ स्वदँ दुपिं मस्तय्सं समाजय् हनाबना तय्सय्किगु खः । वयां लिपा बौनं काय्यात, काय्यं छय्यात थःथःगु कुल, धर्म, छेलाबुलाय् वयाच्चंगु धार्मिक व सामाजिक व्यवहार लिसें थःगु लजगाःलिसे स्वापू दुगु शिक्षा बी । अथे हे मां व माजुपिन्सं म्हाय् व भौपिन्त छेँज्या, सामाजिक रीति व कर्तव्यया शिक्षा बीगु खः। वर्णाश्रम व्यवस्था न्हाय्धुंकाः ब्वनेगु, ब्वंकेगु व गुरु पुरोहितया ज्या नं ब्राम्हणतय्सं याइगु खः। इमिसं हे समाजय् बांलाःगु लँ नं केनीगु खः । व हे गुरुपाखें हे वैदिक शिक्षाया विकास जुल । आधुनिक शिक्षाया संस्थागत व्यवस्था न्हेव नेपालय् नं भारतय् छेलाबुलाय् वयाच्चंगु निगू कथंया शिक्षा (क) वैदिक वा संस्कृत शिक्षा व (ख) बौद्ध धर्मया प्रादुर्भाव लिपा बौद्ध शिक्षा परम्परा छेलाबुलाय् वयाच्चंगु खः (शर्मा, विसं २०७२:१४-१७)।

२.१.१ वैदिक वा संस्कृत शिक्षा : वैदिक शिक्षाय् गुरुकुल, ऋषिकुल, देवकुल व पितृकुल प्रणाली प्रचलित जुयाच्चंगु खः । गुरुकुल प्रणाली यक्व लिपातकं अर्थात अङ्ग्रेजी शिक्षा प्रणाली शुरु जुइ धुंकाःतक नं न्हानाच्चन । वैदिक शिक्षा उपनयन धुंकाः वटुकतय्सं गुरुकुलय् गुरुलिसे च्वनाः ब्रम्हचर्य पालन यानाः हिंसा, असत्य, तं फुक्क त्वःताः सन्तोषी जुयाः काइ । ब्राम्हणतय्सं वैदिक संहिक, वेद, वेदांग दर्शन, नीतिशास्त्र, पुराण, ज्योतिष, आयुर्वेद, उपनिषद, मीमांसा, व्याकरण, न्याय, श्रुतिस्मृति, आगम आदि विषय अध्ययन याइ । क्षेत्रीयय्सं धनुषवान आदि अस्त्र छेलेगु शीप, अश्वारोहन, राजनीति, दण्डनीति, अर्थशास्त्रया ज्ञान काइ । वैश्यतय्सं पशुपालन, कृषि, व्यापार सम्वन्धी ज्ञान काइ ।

२.१.२ बौद्ध धर्मया प्रादुर्भाव लिपा बौद्ध शिक्षा परम्परा : बौद्ध शिक्षा बुद्धया उपदेश व बौद्ध दर्शनय् आधारित जुइगु खः । छेँ, पारिवार त्वःताः भिक्षु जुइधुंकाः जक मिसाम्ह वा मिजंमह निम्हं बौद्ध शिक्षा काय्यु योग्य जुइ । गुम्बा, विहार, बहालय् बौद्ध शिक्षा बी । थन प्राकृत व पाली भाषा, बौद्धदर्शन व साहित्य, त्रिपिटक, जातक आदिया शिक्षा बी । भिक्षुत हे बौद्ध धर्म व दर्शनया ज्ञाता जुइगुलिं गुम्बा, विहार, बहालय् शिक्षा बीगु एकाधिकार उमिगु हे जगू खनेदु । बौद्धदर्शन व साहित्यया विद्वानत नेपालय् उक्वःदुगुलिं भारत, चीनं नं भारतीय, चिनिया व तिब्बती भिक्षुत अध्ययन अनुसन्धान याय्त नेपाः वइगु खः । बौद्ध गुम्बा, विहार व बहालय् भिक्षु व भिक्षुणीतय्सं बौद्ध धर्म, व्याकरण, ज्योतिष आदिया शिक्षा काइगु खः । गुम्बाय् संग्पापा(कलेजी रङ्गया वस्त्र पुनीपिं) व गेलुड (म्हासुगु रङ्गया वस्त्र पुनीपिं) गुरुपिन्सं शिक्षा बी (शर्मा, विसं २०७२:१४-१७)।

थुकथं प्राचीनकालय् सरकारी स्तरं नं शिक्षाया नितिं बिस्कं हे थाय्या व्यवस्था यानातइगु खः ।

गुक्रियात अग्रहार धाइ, व अग्रहार धकाः क्वःज्युगु क्षेत्रय् करमुक्त जग्गा खः। थो क्षेत्रय् विद्वान पण्डितत च्वनाः ब्वनेगु ब्वंकेगु ज्या याइ । व इलय् न्ववाइगु जनभाषा छु खः धइगु सी मदुनि । तर राष्ट्रभाषा धाःसा संस्कृत जुइगु खः । उकिं ब्वनेगु व ब्वंकीगु माध्यम संस्कृत हे जुइगु खः । तत्कालिन अभिलेखया अध्ययन याना स्वयंबले व इलय् संस्कृत साहित्य बांलाक विकास जूगु खनेदु । अथे हे व इलय् कुटिला लिपि छेलीगु खः (दाहाल, २०७५: २३०) ।

किरातकालया शिक्षावारे यकिन याय्फूगु मदु । व इलय् कला, संस्कृति व शिक्षाया विकासय् उप्वः ध्यान वंगु खनेदु । व इलय् नं नेपालय् वेद, व्याकरण, न्याय, दर्शन साहित्य, ज्योतिष आदि विषयया शिक्षा ब्यूगु खनेदु । उच्च अध्ययन याकीगु संस्थाया नां उल्लेख जूगु खनेमदु । प्राचीन नेपालय् नेपाली उच्च अध्ययनया नितिं नालान्दा व विक्रमशीला विश्वविद्यालय वनीगु खः (शर्मा, विसं २०७२: १८) ।

मल्लकालय् मल्ल जुजुपिन्सं जनतायात शिक्षा बीमाःगु आवश्यकता मताय्कू । अथेखःसां उमिसं शिक्षायात थकाय्त् गुहालि याःगु खनेदु । राजप्रसादया आचार्य, दैवज्ञ, द्यःभाजु, गुभाःजु, प्रधान मास्के, भण्डारीत फुक्क ब्वनातःपिं हे जुइगु खः । वय्कःपिन्सं हे राजदरवारया राजकुमार, राजकुमारीपिन्त शिक्षा बी (शर्मा, २०७२: २१) ।

जयस्थिति मल्लं (विसं १४११-१४५१) राज्य यानांलि नेपाःया इतिहासय् ह्यूपाः वल । नेपालय् दुगु स्थिति न्ह्याकेत थी थी सुधार यात । वया इलय् शैक्षिक, भाषा व साहित्यया विकास नं जुल । वहे इलय् आपालं संस्कृतया ग्रन्थ नेवाःभासं अनुवाद नं जुल (दाहाल, २०७५: २३१) । जयस्थिति मल्लया इलय् शिक्षाया केन्द्र धइगु हे देगः, बौद्ध मठ खः । उकिं थुकीयात हेरविचार याय्त् गुथिया व्यवस्था यानाः शिक्षाया विकासय् बः ब्यूगु खनेदु ।

जयस्थिति मल्ल धुंकाः शिक्षाया विकासय् जगज्योतिर्मल्ल, जितामित्र मल्लपिनिगु नं तःधंगु ल्हाःदु । येँया जुजु प्रताप मल्लया पालय् तान्त्रिक विद्या, ज्योतिष, आयुर्वेद विद्या व संस्कृत भाषाया विकास जुल । प्रताप मल्लया पालय् इसाई धर्म प्रचारया नितिं पादरी डोरवील चीनं ल्हासा जुयाः नेपाः वल । नेपालय् वयाः इसाई मत प्रचार यानाः नाबालक, बिरामी व मस्तय्त् इसाई धर्मय् दिक्षित नं यात । ख्वपया जुजु रणजित मल्लं केपुचिनतयूगु प्रचार केन्द्र ख्वपय् हल । सिद्धिनरसिंह मल्लं धार्मिक संस्था व उक्रिया प्रमुखतय्सं शिक्षा बीगु ज्या दिकल । थःगु राज्य जःखः ६८ गू बहाः स्थापना यात । जग्गा गुथि तयाः विहार मठ देगलय् द्यःया नित्य पुजा याय्गु नितिं आयस्ता वइगु व्यवस्था यात । उक्रिया आयस्तां विहार मठय् धार्मिक शिक्षा बीगु व्यवस्था नं यात (शर्मा, विसं २०७२: २३) ।

शाहकालया पूर्वाद्धय् सर्वसाधारणया नितिं स्कूल चाय्कुगु खनेमदु । दरवारय् राजगुरु तयाः ब्वंकीगु

खःसा मेपिं गुरुया छैय् वनाः ब्वनीगु खः । पृथ्वीनारायण शाहं विद्वानतयूत विर्ता व थैली बियाः पुरस्कृत याइगुलिं दरवारयू ततःधंपिं विद्वानत दयाच्च्वनीगु खः । पृथ्वीनारायण शाहं गन गन हताः यानाः त्याकल व थासयू दकले न्हापां दुहां वनीबले व थायूया द्यः दर्शन यानाः जग्गा गुथि तयाबीगु खः । पृथ्वीनारायण शाहं परम्परागत धर्म शास्त्रया संरक्षण व सम्बर्धन यायूत छात्रवृति बियाः बुद्धिमान सिंयात फारसी व वैयाकरण, केशरीयात संस्कृत ब्वनेत म्हतिं २० तका व ५० तका छात्रवृति बियाः भारत छवःगु खः । युद्धयू सीपिं सैनिकया कायूपिन्त ब्वनेत राज्यया दुकुटीं हे खर्च याइगु खः । राजकुमारतयूत राजगुरुं ब्वंकीगु खः । सर्वसाधारण जनताया शिक्षाया नितिं धाःसा छुं नं शिक्षण संस्थाया व्यवस्था पृथ्वीनारायण शाहया पालयू मजू (शर्मा, विसं २०७१:१३) ।

२.२ मध्यकाल वा राणाकालीन काल (विसं १९०३ -२००७) :

अङ्ग्रेजलिसेया स्वापू बल्लाकेत विसं १९०६ सालयू जङ्गबहादुर राणा बेलायत भ्रमणयू वन । बेलायतं याःगु प्रगतिं जङ्गबहादुरयात उप्वः हे प्रभाव लाकल । थथे प्रगति जूगु कारण शिक्षा खः धैगु वाःचायूकल । नेपालयू लिहाँवयूधुंकाः अंग्रेजी सयूकेत थापाथली दरवारया दाख चोकया छेलिइ विसं १९१० असोज २७ गते अंग्रेजी स्कूलया स्थापना यात । थः सन्तानयात अङ्ग्रेजी भासं आखः ब्वंकेत व अङ्ग्रेजलिसेया स्वापू बल्लाकाः थःगु शासन बल्लाकेत बेलायतं निम्ह अङ्ग्रेज केनिङ (Mr. Canning) व रोज (Mr. Ross) यात सःतल । थुकिया व्यवस्थापन यायूत रोज (Mr. Ross) यात जिम्मा बिल । केनिङ (Mr. Canning) यात प्रधानाध्यापक यात । वि. सं. १९१५ सालयू शिक्षा निर्देशकया ज्याकू, शिक्षा विभाग खडा यानाः जंगबहादुरं थः माईलाम्ह किजा जनरल बबरजंगयात डीईरक्टर नियुक्त यात । नेपाःया शैक्षिक इतिहासयू बबरजंग हे न्हापांम्ह शिक्षा निर्देशक खः । जनरल बबरजंगनिसें विसं २००७ सालया प्रजातन्त्र मवःतले १०म्ह शिक्षा निर्देशक^१ जुल (शर्मा, विसं २०७२: २४४) । बबरजंग शिक्षा निर्देशकया पालयू दरवार स्कूल प्रारम्भिक तर्गिनिसें प्राथमिक व मिडिल स्कूल जुल (शर्मा, विसं २०७२: ४३) । थापथलीया दाखचोकयू दरवार स्कूल छुं ईतक संचालन यायूधुंकाः थो स्कूलयात ज. धीरशमसेरया दरबार जमलयू तयूहल । थो स्कूलयू धीरशमसेरया १७ म्ह कायूया सन्तानतयूसं जक ब्वनीगु खः । व

१. जनरल बबरजंग राणा (विसं १९१५-१९३२) २. कमाण्डर इन चिफ धीर शमसेर (विसं १९३२-१९३८) ३. जनरल केदार नरसिं (विसं १९३८-१९४२) ४. कमाण्डर इन चिफ खड्गनरसिं राणा (विसं १९४२-१९४४) ५. कमान्डिङ जनरल चन्द्रशमसेर (विसं १९४४-१९५८) ६. कमाण्डर इन चीफ भीम शमसेर (विसं १९५८-१९७६) ७. लेफ्टिनेन्ट जनरल बहादुरशमसेर (विसं १९७६-१९८६) ८. मेजर जनरल मृगेन्द्रशमसेर (विसं १९८६-१९९८) ९. मेजर जनरल शारदाशमसेर (विसं १९९८-२००२) १०. मेजर जनरल मृगेन्द्रशमसेर (विसं २००२-२००७) (शर्मा, विसं २०७२: २४४) ।

इलयत्क दरवार स्कूलय् च्यागू तगिं तक जक ब्वंकीगु खः । वयां नीदँ लिपा निसँ जक १० गू तगिं तक ब्वंकेगु ज्या न्हात (शर्मा, विसं २०७२:४२,४४) । विसं १९३३ सालय् रणोध्दीपसिंहं सर्व साधारणयात व स्कूल चाय्काबिल । १९४० सालय् हाकनं दाख चोकय् तय्यंकल । १९४२ सालय् रणोद्धिपपयात स्याय् धुंकाः वीरशमशेरं थो स्कूलयात सेतो दरबारया ध्वाखा नापं च्वंगु टहराय् तय्हल । व स्कूलया नितिं विसं १९४६ सालय् रानीपोखरीया पश्चिमपाखेया लँपु सिथय् तःखागु भवन दय्केगु ज्या न्हाकल । सं. १९४८ साल थो भवन निर्माण क्वचाय्धुंकाः थःगु हे भवनय् स्कूल सञ्चालन यात । व इलंनिसँ थौंकन्हय् तक नं स्कूल न्हायाना च्वंगु दु । थुकथं नेपाःया न्हापांगु अङ्ग्रेजी स्कूल दरवारीयातय्गु नितिं दरवारय् हे जन्म जुयाः ३८ दँ तक छगू दरवारं मेगु दरवालय् तयाः सञ्चालन जुयाच्च्वंगु व लिपा नं दरवार थेंज्याःगु भवनय् हे तय्यंकूगुलिं नं स्कूलया नां हे दरवार स्कूल जून (शर्मा, विसं २०७१: ४४) । थुकथं आधुनिक शिक्षाया प्रारम्भ दरवार हाईस्कूलं जुल । व इलय् दरवार स्कूलया स्वापू कलकत्ता विश्वविद्यालयलिसे दुगुलिं कलकत्ता विश्वविद्यालयं क्वःछिनातःगु पाठ्यक्रम कथं हे दरवार स्कूलय् ब्वंकीगु खः । अङ्ग्रेजी भाषा शिक्षणय् उप्वः बःबियाः ब्वंकीगु खः । अङ्ग्रेजी हे ब्वंकीगु व जाँच काङ्गु खः (शर्मा, विसं २०७१:४८) ।

२.२.१ भाषा पाठशाला :

देवशमसेरं विसं १९५८ सालय् सालय् नेपाली भाषा ब्वंकेगु तातुनाः भाषा पाठशाला स्थापना यात । दरवार स्कूलय् नं नेपाली भाषा ब्वंकेगु योजना दय्कल । जयपृथ्वीबहादुर सिंहं 'अक्षराङ्क शिक्षा' नांया पाठ्यपुस्तक दय्कल । थो 'अक्षराङ्क शिक्षा' भाषा पाठशालय् ब्वनीपिं विद्यार्थीतय्त् सितिकं इनाबिल । नेपाली भाषायात प्राथमिकता बियाः भाषा पाठशालाया नामं दे न्यंक आपालं स्कूल चाल । थो स्कूलय् पाठ्यक्रम व शिक्षाया माध्यम नेपाली भाषा जुल । विसं १९६१/०६२ पाखे जाँचपास अड्डा व स्नेस्ता पाठशाला नं स्थापना यात (कोइराला, विसं २०६४:९-११) । चन्द्रशमसेरं विसं १९७६ सालय् भाषा पाठशाला निरीक्षण याय्त् पाठशाला बन्दोबस्त इन्सपेक्टरी अफिस स्थापना यानाः हाकिम सुब्बा ज्वाला सिंह हमाल, नायब डिप्टा, पेम्ह इन्सपेक्टर, नायब राइटर, नौसिन्दा व टहलुवायात दरबन्दीया व्यवस्था यात (शर्मा, विसं २०७२:१०७) । विसं १९६९ सालय् नेपाली भाषां सफू पिकाय्त् गोरखा भाषा प्रकाशनी समिति स्थापना यात । नेपाली भाषाया विकास व विस्तार जुयावंगुलिं विसं १९८७ तकया दुने प्राथमिक विद्यालय तगिंया कक्षाय् नेपाली भाषा व अङ्ग्रेजी भाषां च्वयातःगु पाठ्यपुस्तक ब्वंकल । थो हे

2 डिमाइ साइजया ४२ पृष्ठ दुगु थुगु सफुतिइ देवनागरीया साँवा आखः, गणितया पेंगू नियम, गुणनया पाहाडा, उगुइलय् छेलाबुलाय् वयाच्च्वंगु नाप, तौल, वर्ष, महिना दिन, ऋतु, मुस्माः महिनाया नां, अङ्ग्रेजी महिनाया नां, तिथि, बार, नक्षत्र, घडी, पला व मेमेगु विषय वस्तु दुथ्याः (शर्मा, विसं २०७२:९८) ।

दैय् पाटन हाई स्कूल नं स्थापना जुल । गोरखा भाषा प्रकाशनी समितिं पिकाःगु 'गोरखा शिक्षा' व 'अङ्क गणित' सफू नं ब्वंकल । विसं १९६७ निसें १९७५ तक कलकत्ता विश्वविद्यालयं नेपाली भाषायात मान्यता बिल । विसं १९६८ सालय् इलाहाबाद बोर्ड नेपाली भाषायात ऐच्छिक विषय कथं मान्यता बिल । वहे दैय् पटना विश्वविद्यालयया म्याट्रिकुलेशनया परिक्षा नेपाली भाषां बीगु व्यवस्था जुल । विसं १९९० सालय् एस. एल.सी. परीक्षाय् नेपाली भाषायात मान्यता बिल । वहे दैया कार्तिक १६ गते एस.एल.सी. परीक्षा बोर्ड नेपालय् स्थापना याय्गु पटना विश्वविद्यालय नं क्वःछित (कोइराला, विसं २०६४:९-११) । थुकथं विसं १९५८ सालय् देवशमसेरं भाषा पाठशाला स्थापना यासां निसें नेपालय् नेपाली शिक्षण संस्थागत जुल ।

२.२.२ त्रि-चन्द्र कलेज स्थापना :

नेपाःया शिक्षाया विकास याय्गु सिबे नं नेपालय् नं छगू कलेज दु धकाः विदेशीतय्त केनेत विसं १९७५ सालय् त्रि-चन्द्र^३ कलेज स्थापना जुल । थो कलेज घण्टाघर व वीर लाइब्रेरीलिसे स्वानाः निगू मस्जिदया दथुइ स्थापना याःगु खः । थो कलेजय् एस. एल. सी.या रिजल्ट वःगु कन्हेखुन्हुनिसे हे पास जुपिं विद्यार्थीत ब्वने दइगु खः। थनया न्हापांयापिं विद्यार्थीत प्रो. भैरवबहादुर प्रधान, क. नरराजशमसेर ज.ब.रा., जगतमान वैद्य व रुद्रमान खः (पाँडे, विसं २०७६:२००, २०३) । थो कलेजय् दकले न्हापां कला (Arts) या कक्षा न्हाकुगु खः। पाठ्यक्रम कलकत्ता विश्वविद्यालया कथं जुइगु खः। परीक्षा नं उगु हे विश्वविद्यालयनं काइगु खः । थो कलेजय् अङ्ग्रेजी भाषा व साहित्य, संस्कृत, इतिहास, अर्थशास्त्र, गणित व तर्कशास्त्र ब्वंकीगु खः। परीक्षा नं कलकत्ता विश्वविद्यालयनं हे काइगु खः । विसं १९७७ सालं निसें त्रि-चन्द्र कलेजय् इन्टरमिडियट तगिमय् विज्ञान विषयया नं पढाइ न्हात । विसं १९८० निसें थो कलेजया स्वापू कलकत्ता विश्वविद्यालयलिसे त्वःताः पटना विश्वविद्यालयलिसे स्वात (शर्मा, विसं २०७२:१४०)। नेपालय् आधुनिक शिक्षाया प्रारम्भ दरवार हाईस्कूलं जुलसा उच्च शिक्षाया प्रारम्भ त्रि-चन्द्र कलेजपाखे जुल । वयां लिपा देशय् थीथी थासय् स्कूल चाय्केगु ज्या न्हात ।

२.२.३ महावीर स्कूल स्थापना :

जुध्द शमशेरया पालय् (नेसं १०५३ - १०६५/ ईसं १९३२-१९४५ डिसेम्बर ३) येँया खिउलें त्वाःया फत्तेबहादुर सिंया छैय् महावीर स्कूल स्थापना जुल । व स्कूल भारतीय राष्ट्रिय विद्यापीठया अनुकरण याना स्थापना जूगु खः। थन ब्वंकीपि शिक्षक व संस्थापकत –फत्तेबहादुर, चिनियाँमान, रामेश्वर, आनन्दमान, चन्द्रमान मास्के, पूर्णबहादुर, पूर्णनारायण, पूर्णदास, टंकविलाश, गंगालाल, इन्द्रप्रसाद प्रधान, सिध्दिचरण श्रेष्ठ, वाकपतिराज प्रभृति सकले उबलेया सःसिउपिं व उत्साही युवा न्ह्यलुवाःपिं खः (मल्ल, नेसं १०९९:८)।

२.३ आधुनिककाल (विसं २००७ लिपानिसं शौकन्हयत्क)

विसं २००७ फागुण ७ गते प्रजातन्त्र वल । स्कूल चाय्के दत । व्यक्तिगत व सामुहिक कुतलं स्कूल चाय्केगु ज्या जुल । जुजु त्रिभुवनं थः प्रजातयत् शिक्षित यायत् विसं २००७ साल चैत्र २६ गते कन्यातयुगु नितिं थः वडा महारानीया नामं कान्ति ईश्वरी राज्यलक्ष्मी कन्या माध्यामिक विद्यालय स्थापना यात । थुकिया न्हापांम्ह प्रधानाध्यापक शारदाप्रसाद उपाध्याय खः । वयां लिपा देसय् थीथी थासय् रात्री पाठशाला, नेशनल कलेज, नेपाली शिक्षा परिषद, नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठ थेज्याःगु संस्थात नं स्थापना जुल ।

२.३.१ नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठ :

नेपाली शिक्षा परिषदं थें ब्वंकेगु व परीक्षा न्हाकेगु नितिं वीरगंजय् लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, गणेशमान सिं, पशुपति घोष व जीवनेश्वर मिश्रपिनिगु कुतलं विसं २००७ साल चैत्र २४ गते नेपाल राष्ट्रिय विद्यापिठ स्थापना जुल (शर्मा, विसं २०७१: ६७)। थुकिया न्हापांम्ह कुलपति गणेशमान सिं खः। रजिष्ट्रार जीवनेश्वर मिश्र खः । जीवनेश्वर मिश्र यें वःबले प्रो. नारायणबहादुर मानन्धरं “आम विद्यापिठयात धात्थें राष्ट्रिय विद्यापिठ हे याय्गु खःसा नेपाःया थीथी भाषायात नं थाय् बीमाः। आः थत्थेयात नेपालभाषायात निं थाय् बियादिसँ” धकाः धयादिल । अनंलि थो विद्यापिठं नेपालभाषायात विद् व प्रवेशिका निसं कयाः विद्यालंकारतकयात माध्यम रूपं स्वीकृत यात ('हृदय', नेसं ११२६:१४६) । श्री ५ या सरकारं नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठया प्रवेशिकाया पाठ्यक्रम व परीक्षायात नं नेपाली शिक्षा परिषदया प्रवेशिका परीक्षा सरह हे मान्यता बिल । विसं २०२६ सालय् त्रिभुवन विश्वविद्यालयनं ने.रा.विया प्रवेशिकायात मान्यता बियाः विशारद व साहित्यरत्न दिका बिल । ने.रा.विं. वीरगंज लिसं येंया नन्दीकेशर बहालय् नं रात्री शिक्षण केन्द्र न्हाकुगु खः । थो विद्यापीठं नेपाःया थीथी जिल्लाय् कक्षा न्हाकेगु लिसं परीक्षा नं न्हाकुगु खः । ९०० पूर्णाङ्कया च्यागू विषयया परीक्षाय् ताःलाःपिन्त प्रवेशिका परीक्षाया दसिपौ बीगु खः । राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति योजना लागु जुइवं २०३० साल आषाढ २२ गते राष्ट्रिय शिक्षा समितिं थो विद्यापीठं न्हाकाच्चंगु प्रवेशिका परीक्षा २०३० सालं निसं दिका बिल (शर्मा, विसं २०७१: ६७)।

२.३.२ त्रिभुवन विश्वविद्यालयया स्थापना :

त्रिभुवन विश्वविद्यालयया स्थापना विसं २०१६ आषाढ ११ गते जुल । थो विश्वविद्यालयया न्हापांम्ह उपकुलपति सुवर्ण शमशेर जंगबहादुर राणा खः⁴। थो विश्वविद्यालय स्थापना जुइ धुंकाः उच्चशिक्षा बीगु

4 गोपीनाथ शर्माया नेपालमा शिक्षाको इतिहास भाग २ (पुनर्मुद्रण) (विसं २०७१) सफुतिइ त्रिविविया न्हापांम्ह उपकुलपति सुवर्ण शमशेर जंगबहादुर राणा खः धकाः च्वयातःगु दु तर त्रि.वि. सभा सदस्य प्रा.डा. दीनबहादुर थापाया कथं न्हापांम्ह उपकुलपति रणधीर सुब्बा खः (त्रिभुवन विश्वविद्यालयको मार्गचित्र,गोरखापत्र : २०७७ चैत्र ७ शनिवार) ।

महाविद्यालय व मेमेगु शिक्षण संस्थाया प्रशासन नं थुकिया दुने हे तय्येकल । त्रिभुवन विश्वविद्यालय निर्दंतक पटना विश्वविद्यालयया हे पाठ्यक्रम कथं न्ह्यात । २०१८ सालनिसें विश्वविद्यालयनं थःगु हे पाठ्यक्रम दय्का: कक्षा न्ह्याकल । विश्वविद्यालयया न्हापांगु सत्र जुलाइ १४, १९५९ निसें त्रि-चन्द्र कलेजया भवनय् मानविकी पाखे स्नातकोत्तरया पढाइ न्ह्याकल (शर्मा, विसं २०७१:१३४, १३५) । लिपा १९७५ सालय् स्थापना जूगु त्रि-चन्द्र कलेजयात नं थो विश्वविद्यालय अन्तरगत तय्येकल ।

३. शिक्षाय् नेपालभाषा:

३.१ पूर्व प्राथमिक तर्गिनिसें माध्यामिक तक

विसं २०४६ सालय् प्रजातन्त्र पुनर्स्थापना लिपा प्रजातान्त्रिक सरकार पाखें २०४७ य् नेपाल अधिराज्यया संविधान २०४७ लागू यात । थो संविधानया (धारा४) दकले न्हापां नेपाःयात बहुभाषिक मुलुक कथं नाला काल । नेपालय् न्वाइगु फुक्कं मातृभाषायात राष्ट्रिय भाषा कथं काल । धारा१८ लय् मातृभाषाया स्कूल चाय्का: ब्वँके दइगु ब्यवस्था नं जुल । थुकिंयानां नेपालभाषाया माध्यमं आखः ब्वँकेत वि.सं. २०४७ फागुण १३ गते शिक्षा दिवस खुन्हु *जगतसुन्दर स्कूल* स्थापना जुल (मानन्धर, ११२६:१२)। नर्सरी तर्गिनिसें ब्वँका: शुरु याःगु *जगत सुन्दर स्कूल* आः थौंकन्हे झिगू तर्गितक अर्थात SEE या परीक्षातक बीकाच्चंगु दु ।

*जगतसुन्दर स्कूल*या स्थापना लिपा नेवाः वस्ती नेवाः स्कूल अभियान न्ह्यात । थुकिया अभियन्ता दिपक तुलाधरजु खः । थो अभियान अन्तर्गत गनं नेपालभाषा माध्यम यानाःसां गनं विषय कथं नेपालभाषा स्कूलय् ब्वँकाच्चंगु दु । थुकिं यानाः नेपालभाषा ब्वँकीगु स्कूल १०५ थ्यने धुंकुगु दु (तुलाधर, विसं २०७७:१०)। नेपालय् जक मखु सिक्किमय् नं नेपालभाषा ब्वँकीगु ब्यवस्था सिक्किम सरकारं यानातःगु दु । सिक्किमय् प्राथमिक तर्गिनिसें नेपालभाषा दुथ्याःगु स्कूल च्यागू दु ।

स्थानीय सरकार गठन जुइधुंकाः विसं २०७७ असोज १९ गते च्वंगु ५१ गू वैठकं काठमाडौं महानगरपालिका अन्तरगत सञ्चालन जुयाच्चंगु फुक्क स्कूलय् शैक्षिक सत्र २०७७ निसें आधारभुत तह (छगू तर्गिं निसें च्यागू तर्गितक) नेपालभाषाया स्थानीय पाठ्यक्रम लागु याय्गु निर्णय यात । थुकिया नितिं 'थें देय् म्हसीके' नांया पाठ्यक्रम नं तयार जुइधुंकुगु दु । थो हे पाठ्यक्रम कथं २०७७/११/२८ गते छगू तर्गिं निसें पेंगू तर्गिं तकया 'थें देय् म्हसीके' पाठ्यसफू विमोचन जुल । वयां लिपा न्यागू निसें च्यागू तर्गितकया सफू नं पिहां वल । थो ज्यायात कामनपाया प्रमुख भाजु विद्यासुन्दर शाक्य व उपप्रमुख मय्जु हरिप्रभा खड्गी श्रेष्ठयात सुभाय् बीमाः । पाठ्यसफू पिकाय्त् योगदान यानादीपिं गुजेश्वरी श्रेष्ठ, तारापति खरेल,

मोतिराज खनाल, वरूणप्रसाद वैद्य, प्रा.डा. चुन्दा वज्राचार्यलिसें सकल दुजःपिन्त नं सुभाय् बीमाः । थो पाठ्यक्रमकथं ब्वंकेत कामनपां २०७७ माघ २९ गते बिहिबार गोरखापत्रय् सुचं पिकया १७२ म्ह प्रशिक्षण सहायक (सहायक स्तर चौथो तह) फ्वंगु दु । थो प्रशिक्षण सहायक पदया नितिं माःगु योग्यता कथं एस. एल.सी. पास जूम्ह, नेपालभाषा संरक्षण व सम्बर्द्धन याइगु दर्ता जूगु संस्थां नेपालभाषा न्ववाय्सःम्ह, च्वय्सःम्ह धकाः प्रमाणित जूम्ह जुइमाः । थुकिया नितिं नेवाः देय् दबू व नेवाः स्यनामि गुथिं सिफारिस ब्यूगु खः । तर एस. एल. सी.तक नेपालभाषा हे ब्वनातःम्ह वा बीए. एमए तगिमय् नेपालभाषा हे ब्वनातःम्ह जूसां थो संस्थाया सिफारिस काय्माःगुलिं राष्ट्रिय परिक्षा बोर्ड व त्रिबिबि थेंज्याःगु सरकारी अड्ग सिबें गैहसरकारी संस्था च्वय्खःला धइथे खनेदत । स्थानीय सरकार जुयाचोंगु महानगरपालिकां नेपाल सरकारया स्वायत्त संस्था त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्वया गैहसरकारी संस्थायात पत्याःयाःगु खँय् कामपां थःगु अस्तित्वयात हाचांगाःगु जक मखुला ? बांलाक बिचाः याय्माःगु खनेदु ।

३.२ उच्चमाध्यामिक तगिमय् नेपालभाषा

त्रिभुवन विश्वविद्यालयं प्रवीणता प्रमाणपत्र तगिं चीकेत २०४६/७/११ गते उच्च माध्यामिक शिक्षा ऐन २०४७ लागु जुल । उकिं उच्च माध्यामिक शिक्षा परिषद अन्तरगत नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया प्रमुखया अध्यक्षताय् गठन जूगु पाठ्यक्रम समितिं नेपालभाषाया उच्च माध्यामिक तगिं(१०+२) या पाठ्यक्रम नेसं १११८ य् सम्बन्धित थासय् लःल्हात (जोशी, नेसं १११८ः) । थौंकन्हय् नं नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया प्रमुखया अध्यक्षताय् हे उच्चमाध्यामिक तगि (१०+२) या न्हूगु पाठ्यक्रम दय्के धुंकुगु दु^५ ।

३.३ विश्वविद्यालय तगिमय् नेपालभाषा

नेपालय् नेसं १०७१ (वि.सं. २००७) य् प्रजातन्त्र वय्धुंकाः नेसं१०७४ (वि.सं. २०११) लय् माध्यामिक तगिमय् पूर्विय भाषा (Oriental Language) कथं मैथिली, हिन्दी व नेपालभाषा तल । नेसं १०७५ (वि.सं.२०१२) निसें वीरगंजया राष्ट्रिय विद्यापीठं नेपालभाषायात प्रवेशिकानिसें विद्यालंकारतक थाय् बिल । एस.एल.सी.नेपालभाषा कयाः पास जूपिं दय्धुंसेलि उच्च शिक्षाय् आइ.ए तगिमय् नेसं १०७६ सालं निसें स्वतः दय्माःगु खःसां १०८० निसें जक नेपालभाषा दुथ्यात (जोशी, नेसं १११८ः३३-३७)। थुबले नेपालभाषा दकलय् न्हापां उच्च शिक्षाय् ब्वंकेगु व्यवस्था जूबले दकले न्हापां डा. कमलप्रकाश मल्ल, धूसवां साय्मि व प्रा. नीलवीरसिं कंसाकारजु पिन्सं ब्वंकादीगु खः (जोशी, नेसं ११०८ःत)।

5 थ्व खँ नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया प्रमुख प्रा. डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठजुं २०७७/११/२८ गते कनादीगु खः ।

नेसं१०८२ (वि.सं. २०१८) लय् मूल विषय नेपालभाषा कया: आइ.ए. पास जूपिं विद्यार्थीत दत । थुकिंयाना: उगु हे दँय् बि.ए. तगिमय् नेपालभाषा मूल विषययाना; ब्वंकल । नेपालभाषा कया: बी.ए. पास जूपिं दय्वं स्वतः हे नेसं १०८४ (वि.सं. २०२०) निसें एम.ए. तगिमय् नं नेपालभाषा ब्वंकैमा:गु खः (जोशी, नेसं १११८:३३-३७)। उकिं नेपालभाषा एम.ए नं ब्वंकैगु धका: नेपालभाषाया बोर्ड अफ स्टडिज (*Board of studies*) पाखें यक्व कुतः याना: पाठ्क्रम दय्कल (मल्ल, नेसं १०९९:४०)। पाठ्यक्रम समान स्तरीय जू मजू स्वयत् २०२६ असोज ९ गते मुँज्या सःतल । उखुन्हु कोरम मगाना: मुँज्या स्थगित जुल हाकनं २०२६ असोज १९ हाकनं डीन पन्नालाल जोशीया अध्यक्षताय् नेपाली, अङ्ग्रेजी, हिन्दी व संस्कृतया बोर्ड अफ स्टडिज (*Board of studies*) या मंका: मुँज्या जुल । उगु पाठ्यक्रम स्तरीय जू धका: पास नं यात । मुँज्या सिधइथें च्वंका; नेपाली विभागया विभागाध्याक्ष ताराप्रसाद जोशी थेंकःवल । वय्कलं नेपालभाषा एम.ए. तगिंया नितिं ल्वःगु ग्यसूदंगु पाठ्यक्रम व पाठ्यपुस्तक हे मनुनि धका: विरोध याःगु या कारणं नेपालभाषा ब्वने मन्त (कसाः, नेसं ११००: क)। थुकिं याना: नेपालभाषा मूल विषय कया: ब्वनकि एम.ए. ब्वने खनीमखु धका: बी.ए. तगिमय् नेपालभाषा कया: मब्वन ।

नेसं १०९१ (वि.सं. २०२८) सालय् नयाँ शिक्षा लागु जुल । उगु शिक्षां साधारण माध्यामिक ब्वनेकुथी नेपालभाषा, हिन्दी, मैथिली स्वंगुलिं पूर्वीय भाषायात संस्कृत, अंग्रेजी, फ्रेञ्च, रसियन, जर्मन, जापानी, पुर्चुगाली, स्पेनीश, चिनिया, तिब्बती, उर्दू, अरवी, फारसी, भोजपुरी १४ गू भाषाय् ल्वाकछयाना: १७ गू भाषाया पुचःया विषय दय्कल । नापनापं गणित, भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, शरीर रचनाशास्त्र, ग्रामीण अर्थशास्त्र, गार्हस्थ विज्ञान याना: न्हय्गू विषय छथासय् ल्वाकछयाना: मुक्कं २४ गू विषयलय् छगू विषय ब्वने दइगु यानाबिल । थुकथं नयाँ शिक्षा लागु जूसानिसें तराइलय् मैथिली व स्वनिगलय् नेपालभाषा ब्वनिपिं म्हुं याय्गु षडयन्त्र यात । ब्वनामि मद्गु त्वह चिना: धमाधम नेपालभाषा विषय लिकात ।

अनं लिपा विसं २०३३ सालय् नेपालभाषा शिक्षण समितिया अध्यक्ष डा. सुन्दरकृष्ण जोशीजुं नेपालभाषा एम.ए. तगिं चाय्केत लिपा लाःगु खँय् बः बिया: डीन कार्यालययात पौ छवल । थ्व पौ छवय्त् थीथी क्याम्पसपाखें विद्यार्थी, शिक्षक, साहित्यिक वर्ग लिसे सहलहयाना: डेलिगेशन नं वन । डेलिगेशन वनेत कवि भगतदाश श्रेष्ठया छँय् पाटन क्याम्पसया विद्यार्थी विजयरत्न वज्राचार्य, ज्ञानगोविन्द वैद्य, हरिदास श्रेष्ठ, जगदीशलाल श्रेष्ठ, हेमरत्न शाक्य व मय्जु रेवति अमात्यपिनिगु कुतलय् उपत्यकाया खुगू क्याम्पसया विद्यार्थीतय् औपचारिककथं मुना: सहलह जुल । थ्व सहलहकथं विद्यार्थीपिनिगु छगू कमिटी नीस्वन । उगु कमिटीइ पाटन क्याम्पसया विजयरत्न वज्राचार्य नायः, ज्ञानगोविन्द वैद्य न्वकू, त्रिचन्द्र क्याम्पसया पूर्णकाजी ताम्राकार सचिव व पद्मकन्या क्याम्पसया सुचिता श्रेष्ठ दांभरि ल्यल । वयांलिपा डेलिगेशन पौ च्वया:

कमिटीया नायः विजयरत्न वज्राचार्य, न्वकू ज्ञानगोविन्द वैद्य व पूर्णकाजी ताम्राकारपिं स्वम्ह जानाः २०३३/०७/०३ गते मा.सा.शा.अ.या डीन डा. पार्थिवेश्वर तिमिल्सिनायात पौ लःल्हात । उगु पौया बोधार्थ कपि उपकुलपति व शिक्षाध्यक्षया नामय् नं बिल । उगु पौ बियाः स्ववाः लिपा डीन कार्यालयया मिति २०३३७१० व प.संच.नं. ७६०।३३ या पौ थ्यंकः वल । उगु पतिइ नेपालभाषा स्नातकोत्तर कक्षा संचालन मयाःगुया कारण थुकथं च्वयातल :

“नेपालभाषाको स्नातकोत्तर कक्षा पनि संचालन नगरिनुको कारणमा मुख्यतः सीमित स्रोतलाई वढी उपयोगी क्षेत्रतिर लगानी गर्नु परेकोले नै हो । एकातिर नेपालभाषाका स्नातकोत्तर उपाधि प्राप्त गरी निस्केका विद्यार्थीहरूलाई खपत गराउने सीमित क्षेत्र छ भने अर्कोतिर यस कक्षाको संचालन गर्न लगानी गर्नुपर्ने खर्च देशको अरु विकास आवश्यकतालाई पूरा गर्न लगाइएमा उपयुक्त हुन्छ । तर यति हुँदाहुँदै पनि यस विषयको सम्बर्द्धन र अभिवृद्धि होस भन्ने यस अध्ययन संस्थाको पुनित उद्देश्य भएकोले स्नातकोत्तर कक्षा संचालन गर्न नसकिएका विषयहरूलाई यस अध्ययन संस्थाको विद्या परिषदले Degree by Dissertation द्वारा उपाधि दिने अठोट गरिसकेको छ र त्यसमा नेपालभाषा पनि परेको सुचीत गर्दछु” (ताम्राकार, नेसं ११२२:१८) ।

थुकथं विद्या परिषदया बैठकं नेपालभाषा व मैथली शोध-प्रवन्ध च्वकाः डिग्री (Degree by Dissertation) बीगु, लिपा नियमित कक्षा संचालन यायगु खँ क्वःजित । थ्वयां लिपाया दँ २०३४ असोज ११ गते दरखास्त आह्वान यानाः दकलय् न्हापांगु सुचं पिहांवल । उगु दरखास्त कथं ६४ म्ह विद्यार्थीतयसं दरखास्त ब्यगुलिइ २०३४ मंसिर २६ खुन्हु प्रवेश परिक्षा ब्यूबले २९ म्ह विद्यार्थी जक ब्वति काल (श्रेष्ठ, नेसं. ११२९: १३७-१२९)।

नेसं १०९७ (वि.सं. २०३४) माघ निसैं सेमेष्टर कथं शोध-प्रवन्ध च्वकाः डिग्री (Degree by Dissertation) यायगु ब्यवस्था यात (जोशी, नेसं.१११८:३१-३८)। थुकी मध्ये कृष्ण सुन्दर मल्ल (मल्ल के. सुन्दर) जु छम्हेसिनं जक डिग्री काय्त सफल जुल । वय्कःया शोध-निर्देशक प्रा. माणिकलाल श्रेष्ठजु खः ।

पेदैं लिपा नेसं११०१ (वि.सं. २०३८ भाद्र ४ गते) चित्तधर ‘हृदय’ व शिक्षाध्यक्ष महेन्द्र प्रसादजुं नेपालभाषा एमए.या नियमित कक्षा संचालनया उलेज्या यानादिल । नेपालभाषा एमए. ब्वनीपिनिगु ल्याः नं अप्वयावन । थो हे इलय् नेसं११०५ चौलागा ९ (वि.सं. २०४२ वैशाख १ गते) नेपाल राजपत्रय् तत्कालिन श्री ५ या सरकारय् जागीरय् व पद्दोन्नति जुइत एमए.पास याःगुलिं बीगु नम्बर नेपालभाषा, मैथिली, हिन्दी, गृहविज्ञान आदि विषय कयाः ब्वंपिन्त मबिल । गुकिंयानाः नेपालभाषा एमए. ब्वंपिसं दथुइ

हे त्वःताबिल । हाकनं नेपाःया अन्तरिम संविधान २०६३ य् मातृभाषां शिक्षा कायूगु हक बियाः नेपाः सरकारय् जागीरय् पद्दोन्नति जुइत नेपालभाषायात नं मान्यता बिल (जोशी, १११८:३८) ।

विसं. २०६७ सालनिसें प्रवीणता प्रमाणपत्रतगिं त्रिभुवन विश्वविद्यालयं चीकुसानिसें विश्वविद्यालय तगिमय् अर्थात आइए. तगिमय् नेपालभाषा ब्वनेगु ब्यवस्था मन्त । उयांलिपा बिए. तगिनिसें जक विश्वविद्यालयलय् ब्वनेगु ब्यवस्था दत । बिए. तगिया नेपालभाषा पद्दकन्या कलेज, रत्नराज्य कलेज यें व पाटन संयुक्त कलेज यलय् ब्वनेदु । अथे हे नेपालभाषा एमए. व पीएचडी यायूत नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग यलय् ब्यवस्था दु ।

नेपालभाषा एमए. कक्षा नेसं११०१ निसें नेसं११३६ तक वार्षिक प्रणालीकथं जुयावयाच्चंगु यात नेसं ११३८ निसें सेमेष्टर प्रणाली लागु जुयाः उकथं हे कक्षा न्ह्यानावयाच्चंगु दु ।

अथे हे नेपालभाषाय् जनकलाल वैद्य (नेसं ११०६), चुन्दा वज्राचार्य (नेसं १११२), रुद्रलक्ष्मी श्रेष्ठ (नेसं १११२), चन्द्रमान वज्राचार्य (नेसं ११२१) व तुयुबहादुर महर्जन (नेसं ११२५) जुपिं यानाः न्याम्हसिन विद्यावारिधि यायूधुंकल । विसं २०७४ पुचलय् राजनलाल जोशी, वज्रमुनि वज्राचार्य, त्रैलोक्यमान बनेपाली, सन मानन्धर, राजितबहादुर श्रेष्ठ, रवि शाक्य व जीवनकुमार महर्जनपिसं विद्यावारिधि दर्ता याःगुली राजितबहादुर श्रेष्ठ, रवि शाक्य व जीवनकुमार महर्जन स्वम्हिसिनं त्वःतुगु खः । विसं २०७५ पुचःया धर्मगोविन्द महर्जनं विद्यावारिधि यानाच्चंगु दु । थुकी मध्ये राजनलाल जोशी व वज्रमुनि वज्राचार्य (नेसं११४२) जुपिन्सं विद्यावारिधि क्वचाय्के धुंकुगु दु । विसं २०७६ या पुचलय् रवि शाक्य, अनुप सिं सुवाल, नरेशवीर शाक्य, पुर्णिमा डंगोल, अजितमान तामाङ्ग व राजितबहादुर श्रेष्ठपिं खुम्हसिनं विद्यावारिधि दर्ता याःगुली राजितबहादुर श्रेष्ठं त्वःतल । थौकन्हय् मुक्कं च्याम्हेसिनं विद्यावारिधि यानाच्चंगु दु । त्रिविं थौकन्हय् पीचडी वीथ क्लास वर्क योजना हःगु दु । नेपालभाषा केन्द्रीय विभागं थो कार्यक्रमयात पाठ्यक्रम दय्काःथो हे सेसननिसे कक्षा संचालन यायूधुंकल । थो योजना कथं २०७६ पुचःया विद्यार्थीपिन्त कोभिड १९ या हुनियानाः विसं २०७७ जेष्ठ ३१ गतेनिसें अनलाइन कक्षा न्ह्याःगु खः । २०७८ साल भाद्र ४ गते अर्थात नेसं ११४१ गुंलाथ्व १३ खुन्हु नेपालभाषा एम.ए. नियमित कक्षासञ्चालन जूगु ४१ दँ क्यंगु लसताय् एमफिल-पीएचडी कक्षाया शुभारम्भ जुल । थो ज्याया शुभारम्भ यें महानगरपालिकाया मेयर भाजु विद्या सुन्दर शाक्य, उपमेयर मयूजु हरिप्रभा श्रेष्ठ खड्गी, त्रिभुवन विश्वविद्यालयया उपकुलपति प्रा.डा. धर्मकान्त बास्कोटा, नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया प्रमुख प्रा.डा. ओमकारेश्वर श्रेष्ठ व पाटन संयुक्त क्याम्पसया प्रमुख प्रा.डा. लक्ष्मण कुँवरजुपिन्सं मंकाःकथं सुकुन्दाय् मत च्याकाः यानादिल । नेपालभाषा केन्द्रीय विभागं थो कार्यक्रमयात नं पाठ्यक्रम दय्काःथो हे सेसननिसे कक्षा संचालन जुइधुंकल ।

३.४ नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग स्थापना :

पाटन संयुक्त क्याम्पसया विधिवत स्थापना विसं २०११ साल भाद्र १७ गते 'पाटन इन्टर कलेज'या नामं जूगु खः। विसं २०१९ सालय् 'पाटन डिग्री कलेजय् हिल। विसं २०३० सालं निसं 'पाटन संयुक्त क्याम्पस' जूवन। पाटन संयुक्त क्याम्पसय् दकले न्हापां नेपालभाषाया प्राध्यापन विसं २०१७ सालय् गणितया शिक्षक भाजु भरतलाल राजभण्डारी यानादीगु खः। अनलि नेपालभाषा ब्वंकेगु नितिं प्रा. डा. सुन्दरकृष्ण जोशी २०१८ चैत्र १ गते लेक्चरर नियुक्ति जुया झा:सेलि न्ह्या:गु खः। विसं २०२८ सालय् राष्ट्रिय शिक्षण योजना न्हूगु पदति लागु जुइधुंका: 'नेपालभाषा शिक्षण समिति' गठन जुल। विसं २०४३ सालय् थोया नां 'नेपालभाषा शिक्षण विभाग' जुल। वयां लिपा विसं २०४६ सालम निसं नेपालभाषा शिक्षण विभागया नं हिला: 'नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग' जूवन (श्रेष्ठ, नेसं ११२५)।

३.५ भाषिक प्रशिक्षण :

नेपालभाषा विषय समिति विसं २०३० सालय् पञ्च वर्षीय योजना दय्का: प्रस्तुत या:गुलिइ योजनाया निगू चरणय् विद्शी विद्वानतय्त नेपालभाषा स्यनेगु प्रस्ताव व: कथं विसं २०३७ सालंनिसं विदेशी विद्वानतय्त नं विश्वभाषा क्याम्पसय् नेपालभाषा स्यनेगु व्यवस्था जुल (जोशी, नेसं ११०८:ढ)।

४. लिखँ:

नेपालभाषा नेवातसें ल्हाइगु भाय् खः। नेवा:त खासयाना नेपा:गा:या वासिन्दा खः। विसं २०६८ या जनगणनाकथं मांभाय्या ल्याखं नेपालय् १२३ गू भाय् ल्हाइपि मनूत दु। उलिमध्ये नेवा:भाय् ल्हाइपि ८,४६,५५७ म्ह दु। आधुनिक शिक्षाया संस्थागत व्यवस्था न्हेव नेपालय् नं भारतय् छेलाबुलाय् दुगु वैदिक वा संस्कृत शिक्षा व बौद्ध शिक्षा परम्परा निगूकथंया शिक्षा छेलाबुलाय् वयाच्चंगु खः। वैदिक शिक्षाय् गुरुकुल, ऋषिकुल, देवकुल व पितृकुल प्रणाली प्रचलित जुयाच्चंगु खः। बौद्ध शिक्षा बुद्धया उपदेश व बौद्ध दर्शनय् आधारित जुइगु खः।

किरातकालया शिक्षावारे एकिन याय्फूगु म्दु। मल्लकालय् मल्ल जुजुपिन्सं जनतायात शिक्षा बीमा: थें मताय्कू। शाहकालया पूर्वाद्धय् सर्वसाधारणया नितिं स्कूल चाय्कुगु खनेमदु। दरवारय् राजगुरु तथा: ब्वंकीगु ख:सा मेपिं गुरुया छैय् वना: ब्वनीगु ख:।

अङ्ग्रेजलिसेया स्वापू बल्लाकेत विसं १९०६ सालय् जङ्गबहादुर राणा बेलायतं नेपालय् लिहाँवय्धुंका: अंग्रेजी सय्केत थापाथली दरवारया दाख चोकया छेलिइ विसं १९१० असोज २७ गते

अंग्रेजी स्कूलया स्थापना यात । देवशमसेरं विसं १९५८ सालय् सालय् नेपाली भाषा ब्वंकेगु तातुना: भाषा पाठशाला स्थापना यात । दरवार स्कूलय् नं नेपाली भाषा ब्वंकेगु योजना दय्कल । दरवार स्कूलय् नं नेपाली भाषा ब्वंकेगु योजना दय्कल । भाषा पाठशाला स्थापना यासां निसें नेपालय् नेपाली शिक्षण संस्थागत जुल । विसं १९७५ सालय् त्रि-चन्द्र कलेज स्थापना जुल ।

जुध्द शमशेरया पालय् येँया खिउलँ त्वा:या फत्तेबहादुर सिंया छेँय् महावीर स्कूल स्थापना जुल । जुजु त्रिभुवनं थ: प्रजातय्त् शिक्षित याय्त् विसं २००७ साल चैत्र २६ गते कन्यातय्यु नितिं थ: वडा महारानीया नामं कान्ति ईश्वरी राज्यलक्ष्मी कन्या माध्यामिक विद्यालय स्थापना यात । वयां लिपा देसय् थीथी थासय् रात्री पाठशाला, नेशनल कलेज, नेपाली शिक्षा परिषद, नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठ थेंज्या:गु संस्थात नं स्थापना जुल ।

नेपाली शिक्षा परिषदं थें ब्वंकेगु व परीक्षा न्ह्याकेगु नितिं वीरगंजय् विसं २००७ साल चैत्र २४ गते नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठ स्थापना जुल । थो विद्यापीठं नेपालभाषायात विद् व प्रवेशिका निसें कया: विद्यालंकारतकयात माध्यम रूपं स्वीकृत यात । श्री ५ या सरकारं नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठया प्रवेशिकाया पाठ्यक्रम व परीक्षायात नं नेपाली शिक्षा परिषदया प्रवेशिका परीक्षा सरह हे मान्यता बिल । विसं २०२६ सालय् त्रिभुवन विश्वविद्यालयनं ने.रा.विया प्रवेशिकायात मान्यता बिया: विशारद व साहित्यरत्न दिका बिल । त्रिभुवन विश्वविद्यालयया स्थापना विसं २०१६ आषाढ ११ गते जुल । थो विश्वविद्यालय स्थापना जुइ धुंका: उच्चशिक्षा बीगु महाविद्यालय व मेमेगु शिक्षण संस्थाया प्रशासन नं थुकिया दुने हे तय्यंकल ।

विसं २०४६ सालय् प्रजातन्त्र पुनर्स्थापना लिपा प्रजातान्त्रिक सरकार पाखें २०४७ य् नेपाल अधिराज्यया संविधान २०४७ लागू यात । थो संविधानया धारा१८ य् मातृभाषाया स्कूल चाय्का: ब्वंके दइगु ब्यवस्था नं जुल । थुकियानां नेपालभाषाया माध्यमं आख: ब्वंकेत वि.सं. २०४७ फागुण १३ गते शिक्षा दिवस खुन्हु जगतसुन्दर स्कूल स्थापना जुल ।।

जगतसुन्दर स्कूलया स्थापना लिपा नेवा: वस्ती नेवा: स्कूल अभियान न्ह्यात । थुकिं याना: नेपालभाषा ब्वंकीगु स्कूल १०५ थ्यने धुंकुगु दु स्थानीय सरकार गठन जुइधुंका: विसं २०७७ असोज १९ खुन्हु च्वंगु ५१ औं वैठकं काठमाडौं महानगरपालिका अन्तरगत सञ्चालन जुयाच्च्वंगु फुक्क स्कूलइ शैक्षिक सत्र २०७७ निसें आधारभुत तह (छगू तर्गिनिसें च्यागू तर्गितक) नेपालभाषाया स्थानीय पाठ्यक्रम लागु याय्गु निर्णय यात । थुकियात 'येँदेय् म्हसीके' नांया पाठ्यक्रम सफू तयार जुइधुंकुगु दु । थो हे पाठ्यक्रम कथं २०७७/११/२८ गते खुन्हु छगू तर्गि निसें पेंगू तर्गि तकया 'येँदेय् म्हसीके' पाठ्यसफू विमोचन नं जुल । वयां लिपा न्यागू निसें च्यागू तर्गितकया सफू नं पिहां वल । थो पाठ्यक्रम कथं ब्वंकेत कामनपां २०७७ माघ २८ गते सुचं पिकया

१७२ म्ह प्रशिक्षण सहायक (सहायक स्तर चौथो तह) फ्वंगु खः ।

नेपालय् नेसं १०७१ सालय् प्रजातन्त्र वयधुंकाः नेसं १०७४ लय् माध्यामिक तगिमय् पूर्वीय भाषा कथं मैथिली, हिन्दी व नेपालभाषा तल । नेसं १०७५ निसें वीरगंजया राष्ट्रिय विद्यापीठं नेपालभाषायात प्रवेशिकां निसें विद्यालंकारतक थाय् बिल । एस.एल.सी.नेपालभाषा कयाः पास जूपिं दयधुंसेलि १०८० निसें जक मूल विषय कथं आई. ए.लय् नेपालभाषा दुथ्यात । नेसं१०८२ य् बि.ए. तगिमय् नेपालभाषा मूल विषययाना; ब्वँकल । नेसं १०९१ सालय् नयाँ शिक्षा लागु जुल । उगु शिक्षां साधारण माध्यामिक स्कूलइ मुक्कं २४ गू विषयलय् छगू विषय ब्वने दइगु यानाबिल । विद्या परिषदया वैठकं नेपालभाषा व मैथिली शोध-प्रबन्ध च्वकाः डिग्री बीगु, लिपा नियमित कक्षा संचालन यायगु खँ क्वःजित । नेसं १०९७ (विसं २०३४) माघ निसें सेमेष्टर कथं शोध-प्रबन्ध च्वकाः डिग्री यायगु ब्यवस्था यात । पेदँ लिपा नेसं ११०१ (वि.सं. २०३८ भाद्र ४ गते) चित्तधर 'हृदय' व शिक्षाध्यक्ष महेन्द्र प्रसादजुं नेपालभाषा एम.ए.या नियमित कक्षा संचालनया उलेज्या यानादिल । नेपाःया अन्तरिम संविधान २०६३ य् मातृभाषां शिक्षा कायगु हक बियाः नेपाः सरकारय् जागीरय् पदोन्नति जुइत नेपालभाषायात नं मान्यता बिल । नेपालभाषां एम.ए. व पीएचडी यायूत नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् ब्यवस्था दु । नेपालभाषा एम.ए. नेपालभाषाया कक्षा नेसं ११०१ निसें नेसं११३६ तक वार्षिक प्रणाली कथं जुयावयाच्चंगु यात नेसं ११३८ निसें सेमेष्टर प्रणाली लागु जुयाः उकथं हे कक्षा न्ह्यानाच्चंगु दु । आतक्क नेपालभाषाय्ः न्हेम्हसिन विद्यावारिधि यायधुंकल । आः च्याम्हसिनं विद्यावारिधि यानाच्चंगु दु । त्रिविं थौकन्हय् पीचडी वीथ क्लास वर्क योजना हःगु दु । नेपालभाषा केन्द्रीय विभागं थो कार्यक्रमयात पाठ्यक्रम दय्काःथो हे सेसननिसे कक्षा संचालन जुइधुंकल । २०७८ साल भाद्र ४ गते अर्थात नेसं ११४१ गुंलाथ्व १३ खुन्हु नेपालभाषा एम.ए. नियमित कक्षासञ्चालन जगु ४१ दँ क्यंगु लसताय् एमफिल-पीएचडी कक्षाया शुभारम्भ जुल । नेपालभाषा केन्द्रीय विभागं थो कार्यक्रमयात नं पाठ्यक्रम दय्काःथो हे सेसननिसे कक्षा संचालन जुइधुंकल । थुकी १५ म्ह विद्यार्थीपिन्सं एमफिल यानाच्चंगु दु ।

थुकथं माध्यामिक तगिमय् पूर्वीय भाषा कथं नेसं १०७१ निसें नेपालभाषा ब्वने दुगु यात गुदँ लिपाजक आइ.ए. तगिमय् नेसं १०८० निसें नेपालभाषा ब्वनेदत । वहे कथं १०८४ निसें एम.ए. तगिमय् नं नेपालभाषा ब्वँकेमाःगु खः । तर नेपाली विभागया विभागाध्याक्षं विरोध याःगु या कारणं झिंप्यदँ लिपा २०३४ असोज ११ गते नेसं १०९७ माघ निसें जक सेमेष्टर कथं शोध-प्रबन्ध च्वकाः डिग्री यायगु ब्यवस्था यात । थुकथं राणाकालानिसें नेपालभाषायात प्रजातन्त्र वयधुंकाः तक नं सरकारं नेपालभाषायात कोतेलेगु हे नीति काःगु खनेदु ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ मातृभाषी समुदायं थः मस्तयूत मातृभाषां शिक्षा बीत थःपिसं हे स्कूल चाय्केमाःगु वाध्यता सिर्जना यात । नेपालीभाषी समुदाययात सरकारं हे प्राथमिक तगिनिसें

विश्वविद्यालयतकया शिक्षाया व्यवस्था यात तर मातृभाषी समुदायं थःपिसं हे बोनेकुथि चाय्केमाःगु कथं विभेद यात । थो प्राबधानं मातृभाषायात क्वत्यलाः मातृभाषी मस्तयूत मातृभाषा शिक्षा पाखें तापाकेगु नीति काःगु खनेदु । *नेपालको संविधान (२०७२)* लय् जक हरेक नागरिकयात आधारभूत शिक्षा काय्गु हक बियातःगु दु । हरेक नागरिकयात राज्यपाखें आधारभूत तर्गितकया शिक्षा अनिवार्य व निःशुल्क अथे हे माध्यामिक तर्गितकया शिक्षा निःशुल्क काय्गु हक ब्यूगु दु । अथे हे मातृभाषां शिक्षा काय्गु व उकीया लागिं स्कूल चाय्केगु हक नं ब्यूगु दु ।

थौकन्हय् स्कूलय् शिक्षक लाइसेन्स मदय्क ब्वंकेमदु । शिक्षा शास्त्र संकायलय् नेपालभाषा ब्वंकेगु व्यवस्था आःतक मदुनि । उकिं थौं नेपालभाषा एम.ए. यानातःपिं तक नं स्कूलय् ब्वंके मदइगु जुल । उकिं बि.एड या पाठ्यक्रमय् नेपालभाषा ब्वनेदइगु व्यवस्था जुइमाल ।

लिधंसा :

कसाः, प्रेमबहादुर (नेसं ११००) *शुकबहत्तरी (वाउँभतुया न्हय्निपु बाखं)* । येँ : च्वसापासा ।

कंसाकार, तेजरत्न (नेसं ११०२). *नेपालभाषा व भाषाविज्ञान* । येँ : देगः म्हिचा सफू ।

कोइराला, खेमनाथ (विसं २०६४). “नेपालको शैक्षिक इतिहासमा नेपाली भाषाको पठनपाठन : एक चर्चा”, *विकासको निमित्त शिक्षा २०६४ अङ्क १८* ।

जोशी, सुन्दरकृष्ण (नेसं ११०८) “नेपालभाषा केन्द्रीय शिक्षण विभागया विभागीय न्वचु”, *नेपालभाषा केन्द्रीय शिक्षण विभागया ग्वसालय् नेपालभाषा व थोया साहित्ययात कयाः जूगु न्हापांगु गोष्ठीया विवृति* । यल : नेपालभाषा केन्द्रीय शिक्षण विभाग, ट-प ।

जोशी, सुन्दरकृष्ण (नेसं १११८) “नेपाःया शिक्षाय् नेपालभाषा”, *नेपालभाषा* ल्याः १, ३२-४४ ।

ताम्राकार, पुर्णकाजी. (नेसं ११२२). *नेपालभाषाया एम.ए. डिग्री बाइ डिजर्टेसनया व्यवस्था गकथं जुल. यज्जु दँ १ ल्याः ६, १८.*

तुलाधर, प्रेमशान्ति व तुलाधर, दिपक, (विसं २०७७), *‘स्कूलया शिक्षाय् मांभाय् व नेपालभाषा’ २०७७ साल असाढ २ गते नेपालभाषा एकेदमिइ न्हेब्वःगु ज्याःपौ* ।

दाहाल, पेशल (विसं २०७५) *नेपालको इतिहास र संस्कृति* । काठमाडौं: एम. के. पब्लिशर्स डिष्ट्रीब्यूटर्स ।
दाहाल, कमला (विसं २०६२) *मध्यकालीन नेपालमा शिक्षा* । कीर्तिपुर : त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तरगत नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विभागय् विद्यावारिधि उपाधिया नितिं लःल्हाःगु शोधप्रवन्ध ।

- पाँडे, भीमबहादुर (विसं २०७६) *त्यस बखतको नेपाल* (पाँचौं संस्करण)। काठमाडौं : फिनिक्स बुक्स ।
- मल्ल, कमलप्रकाश (नेसं १०९९), *नेपालभाषाया ध्वना सफूया धलः* । येँ: लयूता दबू ।
- मानन्धर, सुनिता (नेसं ११२६). *मां भासं शिक्षा : जगत सुन्दर स्कूलया योगदान* । त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तरगत नेपालभाषा स्नातकोत्तर तर्गिं निगूगु दँया पाठ्यक्रम पूर्वकेत नेपालभाषा केन्द्रीय विभागयात लःल्हाःगु शोध-प्रबन्ध (पिहांमवःनीगु) ।
- शर्मा, गोपीनाथ, (विसं २०७१), *नेपालमा शिक्षाको इतिहास भाग २*(पुनर्मुद्रण). काठमाण्डौं : मकालु प्रकाशन गृह ।
- शर्मा, गोपीनाथ. (विसं २०७२), *नेपालमा शिक्षाको इतिहास भाग १*(पुनर्मुद्रण). काठमाडौं : मकालु प्रकाशन गृह ।
- श्रेष्ठ, ओमकारेश्वर, (नेसं ११४१), *'नेपालभाषाया भाषिक स्थिति' अक्षर सदनया ग्वसाय् विसं २०७५ साल भाद्र २५ गते नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानय् जूगु गोष्ठी न्हेब्वयादीगु ज्याःपौ* ।
- श्रेष्ठ, रबिन (नेसं ११३८) “भाषा योजना”, *लुमन्ति दबू ल्याः ८* नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग अभिमुखीकरण गोष्ठी विशेषांक, २८-५४
- श्रेष्ठ, निजिरोस. (नेसं ११२५). *नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया विकास, नेपालभाषा ल्याः २, ९२-९९ 'हृदय' चित्तधर*, (नेसं ११२६). *जिगु जातः* । येँ: नेपालभाषा परिषद् ।
- Central Bureau of Statistics (2012). *Census of Nepal (2011)*, Kathmandu : Central Bureau of Statistics, Government of Nepal.